

Relativering en normbesef

Herdenken, dames en heren, doen de meeste mensen in beelden. Speciaal tijdens de twee minuten stilte op 4 mei dringt zich dikwijls een zeer bepaald tafereel of een heel concrete gebeurtenis op: een foto, een filmfragment, een eigen ervaring of een verhaal uit mondelinge overlevering dan wel schriftelijke kennisneming, dat bijzondere indruk heeft gemaakt. In mijn geval is dat jaar in jaar uit een verhaal, dat mijn vader mij na de oorlog vertelde. Voor eigen herinneringen ben ik, in 1943 geboren, immers te jong. Nu ruim negenveertig jaar geleden, eind april 1945, kort na de bevrijding van Zwolle door de geallieerde legers, werd mijn vader, die in Friesland ondergedoken was geweest en daar van een verzetsgroep deel uit maakte, opgeroepen om een nabij Zwolle aangespoeld lichaam te identificeren. Zoals al gevreesd, ging het om het lichaam van een van zijn beste vrienden, die in dezelfde verzetsgroep actief was geweest. Enige maanden eerder, in februari 1945, was hij door een ongelukkige samenloop van omstandigheden door de bezetter gearresteerd. Vlak voor de komst van de geallieerde troepen had de SD hem (en met hem negen anderen) op 10 april 1945 in Zwolle bij de IJsselbrug als 'Todeskandidat' geëxecuteerd en zijn lijk in de IJssel gegooid. Zijn naam is op het denkteken in Zwolle vermeld: Ph. (Flip) Pander.

Een dergelijk persoonlijk en dramatisch verhaal is, als sprekend symbool voor de schokkende fase van de geschiedenis, die de bezetting van Nederland door het nationaal-socialistische Duitsland vormt, bij uitstek geschikt om bij een herdenkingsbijeenkomst als uitgangspunt te dienen voor een zingeving. Het biedt de opmaat voor meer algemene, soms zelfs zeer abstracte beschouwingen, waarin dit deel van het verleden een betekenis krijgt toegewezen en waaraan vervolgens een les of waarschuwing voor heden kan worden verbonden. Vele sprekers bij herdenkingen hebben zich al van deze techniek bediend. Vrijwel steeds wordt de kern van het betoog gevormd door het verhaal van de wezenlijke strijd die in de Tweede Wereldoorlog en de Nederlandse bezettingstijd is gestreden. Drie thema's vooral zijn in de loop der tijd in dat verhaal bij herhaling aangeroerd:

- het lijden en strijden van een onschuldig onafhankelijk volk, dat brutaal was aangevallen door een agressieve grote mogendheid (het nationale thema);
- de strijd, de worsteling tussen nationaal-socialisme en fascisme en de tegenstanders daarvan, bij voorkeur positief omschreven als de, al of niet parlementaire, democratie (het politieke of ideologische thema);
- de vervolgingen, de verkrachting van alle menselijkheid en humanitaire waarden, de fundamentele en systematische aantasting van de integriteit van het menselijk individu en het verzet daartegen (het thema van de mensenrechten).

* De auteur, prof. dr. Hans Blom, is hoogleraar Nederlandse geschiedenis sedert de Middeleeuwen aan de Universiteit van Amsterdam.

In alle gevallen dus een heldere strijd tussen 'goed' en 'kwaad' (of 'fout' zoals wij in deze context gewend zijn te zeggen). Ook als de thema's gecombineerd worden, als in de loop der tijd de accenten verschillend worden gelegd - zo nam geleidelijk aan, vooral sinds de jaren zestig, het nationale thema in betekenis af en traden de beide universele thema's meer op de voorgrond -, als bepaalde groepen liever het ene en andere liever het andere thema nadruk geven, dan treedt in de helderheid en de eenvoud van het beeld geen verandering op. Al het kwade is in deze voorstellingen van zaken immers te vinden bij de vijandelijke aanvaller en bezetter, al het goede bij de slachtoffers en de verzetsstrijders. In zo'n zingeving aan het verleden, waarin de strijd ook wordt voorgesteld als niet tevergeefs gestreden en de doden als niet tevergeefs gevallen, ligt tevens de wezenlijke zin van herdenken van de onschuldige slachtoffers en het vieren van de bevrijding besloten. Deze traditionele manier van herdenken heeft een grote overtuigingskracht. Vele studies hebben onweerlegbaar aangetoond dat in breder perspectief gezien deze drie thema's inderdaad aan de orde waren. En het is niet moeilijk dankbaar te zijn voor de nederlaag van het agressieve, nationaal-socialistische en mensenrechten schendende Duitsland in 1945. Evenmin is het moeilijk de slachtoffers te gedenken, in het bijzonder onze gedeporteerde en uitgemoorde joodse landgenoten en de gesneuvelde verzetsstrijders, maar ook het lijden van anderen, van de dwangarbeiders bijvoorbeeld en van de Indische kampbevolking, is niet te bagatelliseren.

Toch zijn er tegen de in deze zin gegroeide traditie van herdenken incidenteel al vroeg en later wat veelvuldiger ook wel bezwaren aangevoerd. De hele gang van zaken heeft in de ogen van sommigen problematische kanten. Deze bijeenkomst vandaag, waarin de vraag naar de zin van herdenken - op het eerste gezicht toch zo duidelijk - centraal staat, is er een bewijs van. Twee typen argumentaties worden in dat verband meestal opgebouwd. Om te beginnen wordt gewezen op het gevaar dat de herdenkingsbijeenkomsten verworden tot loze rituelen, verplichte nummers, die in de loop der tijd minder en minder zeggingskracht en dus wervingskracht zullen hebben. Naarmate de generaties die nog eigen herinneringen hebben zullen verdwijnen, zal dat erger worden. Nu al moet met allerlei kunst- en vliegwerk - bevrijdingspopfestivals, bombardementen met uitzendingen van dramatische aard rond 4 en 5 mei, ordinaire kermissen - worden geprobeerd om de vooral bij 'de jeugd' steeds minder gevoelde innerlijke drang te compenseren. In deze redenering gaat het dus vooral om de worteling van de herdenking in de massa van de bevolking. Het tweede type aarzeling dat over de zin van herdenken wordt gevoeld is vooral een intellectueel probleem en raakt dus in de eerste plaats de spraakmakende, opgeleide, politieke, bestuurlijke en culturele elite. Het gaat daarbij om de onmiskenbaar toenemende spanning tussen het eerder geschetste heldere goed-fout beeld gericht op zingeving enerzijds en de resultaten van historisch onderzoek gericht op verklaren en begrijpen wat er gebeurde anderzijds. Is het beeld dat uit de latere zingeving voortvloeit niet wat al te eenvoudig? Brengt de 'norm van verzet', die deze zingeving ons oplegt, ons er niet al te gemakkelijk toe met morele kwalificaties te strooien? Levert een nadere kijk op de geschiedenis ook niet zoveel tegenstrijdigs op, dat bijvoorbeeld de indruk van een heldhaftig Nederlands volk, vastberaden om ondanks de onderdrukking de hogere waarden vast te houden, onmogelijk langer kan worden volgehouden? Heeft de Nederlandse bevolking (de

autoriteiten en de bovenlagen voorop) niet heel wat gecollaboreerd? Heeft men niet de joodse medeburgers zonder veel verzet laten afvoeren? U weet allen dat van de West-Europese bezette landen uit Nederland het hoogste percentage joden is omgekomen. Heeft men in de oorlog niet gretig van alles en nog wat geproduceerd? En heeft men niet gemakkelijk vele honderdduizenden landgenoten als dwangarbeiders naar Duitsland laten voeren?

Ik geef het toe. Zo geformuleerd is het wel erg eenzijdig. Ik roep dit alternatieve beeld ook alleen even op om het als contrast te plaatsen tegenover het dikwijls evenzeer eenzijdige beeld dat bij herdenkingen domineert. Evenwichtiger gezegd gaat het om de vaststelling dat het geschiedkundig onderzoek en de geschiedschrijving niet alleen afstand hebben genomen van de zware morele lading die de bestudering van de bezettingstijd kenmerkte, maar ook van de dominantie van het daarbij passende analysekader van collaboratie en verzet. Uiteraard blijft dat een van de belangrijke onderzoeksvragen, maar daarnaast zijn andere invalshoeken en andere vragen op de voorgrond getreden: de mentaliteitsgeschiedenis, het dagelijks leven, de internationale vergelijking en de plaats van de bezettingstijd in een langer tijdsperspectief, om er enkele te noemen. En hoe men het ook wendt of keert, als de resultaten van het historisch onderzoek niet langer in overeenstemming te brengen zijn met de beelden die worden opgeroepen bij herdenkingen, dan is er een ernstig probleem. Dan wordt de hele openbare retoriek bij herdenkingen ongeloofwaardig, inderdaad een loos ritueel, wellicht zelfs onwaarachtig. Te verwachten is dat het dan op den duur tot onverkwikkelijke vertoningen zal komen.

Toch is het de vraag of deze beide typen argumentatie, die de zin van herdenken in twijfel trekken, bij nadere beschouwing wel stand houden. Wat betreft de eerste redenering, die vooral bekommerd is over de betrokkenheid van de massa van de bevolking, kan om te beginnen worden opgemerkt, dat het nog niet zo zeker is dat de behoefte om te herdenken afneemt. De jaarlijkse herdenkingsbijeenkomsten trekken nog altijd veel mensen, en zeker niet alleen ouderen. 'De jeugd', die natuurlijk als zodanig niet bestaat, geeft eveneens acte de presence en blijktens mijn eigen ervaringen zeker niet uit sociale dwang. De maatschappelijke behoefte om aan dit deel van ons verleden aandacht te besteden - en dat geldt zeker niet alleen rond herdenkingen - is klaarblijkelijk groot. Ik zie dan ook niet in waarom er ingewikkeld over moet worden gedaan. Meer in het algemeen zijn rituelen in een samenleving mijns inziens ook bepaald niet zinloos. Zij bieden de gelegenheid ons te bezinnen op wat ons bindt, om dat samenbindende en de waarden die daarbij horen nog eens te formuleren en de betekenis ervan te beklemtonen. In een tijd waarin nogal eens wordt gesproken over te ver doorgevoerd individualisme, over gebrek aan burgerzin en dergelijke, kan dat heel heilzaam zijn. Dat hoeft ook niet voor iedereen er altijd even duimendik in hoogdravende taal bovenop te liggen. Als bijvoorbeeld de popmuziek een van de communicatiemiddelen van deze tijd is, speciaal alweer onder 'de jeugd', dan zie ik niet in waarom in dat kader niet ook kwesties als deze aan de orde zouden kunnen of mogen komen. De tweede genoemde bron van twijfel telt in zekere zin zwaarder. Ik betwijfel echter of er inderdaad sprake is van een onoverbrugbare kloof tussen zingeving en historische reconstructie. Zeker, het staat vast dat het voortschrijdende onderzoek resultaten met zich mee heeft gebracht die niet naadloos aansluiten op de gebruikelijke zingeving aan

de oorlog, en dat scheidt een uitdaging. Maar zo'n uitdaging is er in de eerste plaats om aan te gaan, niet om meteen te capituleren en tot zinloosheid van herdenken te besluiten. Als een van degenen, die aan dat voortschrijdende historisch onderzoek heeft bijgedragen, heb ik die uitdaging gevoeld bij diverse herdenkingsbijeenkomsten, waar ik de uitnodiging om te spreken had aanvaard. Bij die gelegenheden heb ik geprobeerd wel degelijk een zingeving te formuleren, die, zij het op een vrij hoog abstractieniveau, zowel de traditionele elementen omvat als aansluit bij het meer recente onderzoek, dat zich vooral bezighoudt met allerlei aspecten, die niet direct met de strijd tussen goed en fout samenhangen en daarin dus ook niet passen, soms daarmee in strijd zijn. Ik zal de redenering die ik bij die gelegenheden volgde hier kort herhalen.

Ook in het perspectief van een nuancerende, meer op begrijpen dan kwalificeren gerichte bestudering van de bezettingstijd is herdenken zinvol. Het herinnert ons aan het feit, dat er ondanks alle verwarring van de werkelijkheid van alle dag, bepaalde waarden zijn, die als normen dienen te fungeren, hoe moeilijk het ook moge zijn deze te formuleren en in concrete situaties te herkennen. Meestal immers wordt het punt waar deze essentiële waarden worden aangetast pas later, in analyses achteraf, duidelijk zichtbaar. Maar dat ontslaat ons niet van de noodzaak ons op die vragen, die altijd actueel zijn, te bezinnen. Herdenken kan daarbij helpen. Daarnaast en in verband ermee, is evenzeer zinvol ons nader te bezinnen op de betekenis van het feit, dat in die werkelijkheid van toen die waarden, die wij nu zo duidelijk zien (ons onafhankelijk en democratisch staatsbestel en de persoonlijke integriteit van elk individu met name), voor zó velen zó lang niet zo helder zichtbaar waren. In plaats van streng de maat aan het verleden aan te leggen, is het mijns inziens beter de diepere betekenis van dit verschijnsel tot ons te laten doordringen. Niet om de 'halven' of de 'slappen' te excuseren, evenmin om, een niveau hoger maar in wezen niet anders, door alles te begrijpen alles te excuseren. Maar om door vergroot inzicht in de gecompliceerdheid van het verleden de relativerende betekenis van dat verleden ook voor het heden duidelijk te maken. Dit type inzicht, dat een moeilijk te verwerven inzicht is - het vereist inspanning om tot kennisverwerving te komen plus een genuanceerd afstandelijk beoordelingsvermogen - zou ons, naast het zoals gezegd belangrijke besef dat onze samenleving niet zonder normen kan, tot bescheidenheid in onze pretenties inzake deze normen en waarden kunnen stemmen. Na het moeilijk te verwerven inzicht, ook al een moeilijk te verwerven houding: relativerend vermogen bij een besef van een belang van normen, dat nu juist een neiging tot verabsolutering in zich draagt. Toch zou zoiets heilzaam zijn en is het de moeite van het proberen waard (en in onze hoog ontwikkelde samenleving ook niet kansloos, zo optimistisch wil ik zijn). Want als naast normverlies iets een samenleving bedreigt, dan is het de altijd weer voor zo velen zo aantrekkelijke pretentie van diegenen, die zeggen de oplossing te hebben gevonden, die aan alle problemen een eind zal maken en die het zicht op de volmaakte wereld opent, en daarom ten koste van veel, zo niet ten koste van alles, moet worden doorgezet. En als het verleden van de jaren dertig en veertig mij iets heeft geleerd - grote scepsis ten aanzien van het 'lerend' vermogen van het verleden in engere zin is overigens op zijn plaats - dan is het wel dat zulke totaalpretentie, of anders gezegd dat een ideologie zonder relativerende elementen, zowel grote

aantrekkingskracht heeft als, hoezeer ook door als hoger beschouwde waarden gedreven, uiteindelijk in breder verband tot normverlies op grote schaal en dus tot catastrofes leidt. En daartegen is waakzaamheid, verzet nodig. Indien herdenkingen er toe leiden dat de eerder genoemde 'norm van verzet' op de hier bedoelde dubbele wijze geïnterpreteerd, dus zowel normatief in engere zin als relativerend tegenover elke vorm van ideologische absolutering, in de samenleving levend blijft, dan zijn zij heilzaam en zinvol.

Dat is al met al een rijkelijk abstract betoog. Het is natuurlijk de vraag wat wij met zo'n boodschap aan moeten, behalve keer op keer op plechtige toon herhalen en het dus op den duur tot een versleten ritueel, een cliché wellicht, maken. Concretisering is wenselijk. De vormen daarvan staan mij, ik geef het toe, niet heel precies voor ogen, speciaal niet op het niveau van de massa. Niettemin wil ik hier een voorstel doen, dat vooral op het intellectuele niveau betrekking heeft en overigens goed aansluit bij de pogingen van het Nationaal Comité 4 en 5 Mei tot actualisering en jaarlijkse aanduiding van thema's. Waar het, heel algemeen geformuleerd, bij al die zingeving om gaat is de kwaliteit van onze samenleving. Als wij hechten aan het maatschappelijk verband dat ons in de huidige tijd in een subtiële mengeling nationaal en internationaal samenbrengt, dan is het de moeite waard na te denken wat die abstracte betekenis van normen en waarden enerzijds en relativering anderzijds concreet wil zeggen. Herdenkingen zouden een goed moment kunnen zijn dat te doen. Naast jegens de gestorvenen piëteitsvolle plechtigheden en tamelijk onbekommerde feestelijkheden over de goede afloop van de strijd, zouden daarom wellicht systematische debatten over belangrijke min of meer actuele maatschappelijke en politieke vraagstukken kunnen worden uitgelokt. Ik stel daarom voor jaarlijks een Nationaal Herdenkings Debat (of Bevrijdings Debat) te organiseren over een zorgvuldig gekozen thema. Dat thema moet betrekking hebben op actuele problemen, maar zich proberen te verheffen boven het dagelijkse en triviale politieke en publicistische gekrakeel. Zo kunnen de concreta van de bezettings- of oorlogsgeschiedenis via de daaraan ontleende abstracte noties worden betrokken op de concreta van onze huidige samenleving. De tussenstap van de abstracta is belangrijk om te voorkomen dat allerlei onhoudbare en verwarrende gelijkstellingen van situaties in de jaren '40-'45 met het heden de discussies vertroebelen. Ik denk in dit verband bijvoorbeeld aan het te pas en te onpas te berde brengen van de 'burgemeester in oorlogstijd'. Als ik spreek van een debat, bedoel ik ook echt intensieve gedachtenwisseling, niet plechtstatige redevoeringen met een hoog moreel gehalte alleen. Dus scherpe analyses van het gekozen probleem vanuit verschillende invalshoeken en met nadruk op welke waarden er hier in het geding zijn, die als normen moeten blijven gelden, en op welke punten nu juist relativering past, oog voor de omstandigheden nodig is en voor gevaar van absolutering met schadelijke gevolgen. Het is hoogst onwaarschijnlijk dat bij problemen van enige importantie daarover direct overeenstemming zal bestaan. Pogingen, verschillen van inzicht in verband met de plechtigheid van de dag en de gelegenheid weg te poetsen, zijn schadelijk voor het doel. Echt debat dus, natuurlijk met een open geest, zonder verkettering en met de bedoeling samen een stap verder te komen. Het mooiste zou vanzelfsprekend zijn als zulke debatten later worden voortgezet, effect krijgen in brede maatschappelijke en politieke zin. Om

een en ander nog iets concreter te maken noem ik zonder er verder op in te gaan enkele thema's die zouden kunnen worden aangesneden. Zij zijn er te over. Erg (wellicht zelfs te) voor de hand liggend is de vluchtelingenproblematiek, al of niet in verband met de toenemende culturele diversiteit in onze samenleving, de positie van etnische minderheden en de vraag of Nederland vol is. Deze thema's zouden ook afzonderlijk onderwerp van een Nationaal Herdenkings Debat kunnen zijn. Er wordt ook nu al veel over gesproken, maar ik ben niet erg onder de indruk van de kwaliteit en de diepgang van de discussie. Andere voorbeelden zijn: de klachten over gebrek aan burgerzin, al of niet in verband met de criminaliteitsvraag en het afnemend gevoel van veiligheid; de door velen zo sterk gevoelde (althans geproclameerde) kloof tussen bestuur en politiek enerzijds en de bevolking anderzijds; het vraagstuk van de geringe arbeidsparticipatie; de moeilijkheden rond de instandhouding van het stelsel van sociale zekerheid; de betekenis van onze nationale verbanden in relatie tot de toenemende internationalisering van velerlei aard; en zo is er gemakkelijk meer te bedenken.

Zo meen ik de vraag van vandaag - de zin van herdenken - positief te hebben beantwoord. De kern ervan betreft de zin en noodzaak van nadenken over welk soort samenleving wij eigenlijk wensen. In de jaren '40-'45 was die vraag wel heel indringend aanwezig en daarom kunnen de gebeurtenissen van die periode een heel geschikt uitgangspunt leveren. Eigenlijk, dames en heren, ben ik dus klaar. Maar ik sprak nog met geen woord over wat blijkens de uitnodiging en de toelichting daarop óók onderwerp van deze bijeenkomst is: "een eventuele Duitse betrokkenheid [of moet het zijn: betrokkenheid van Duitsers?] bij het huldebetoon aan de slachtoffers en de helden van bezetting en bevrijding". Dat zou dan, als ik het goed begrepen heb, tevens moeten dienen om de moeizame relatie tussen Nederlanders en Duitsers te verbeteren. Ik ga op die vraag slechts in met een zekere aarzeling; een terughoudendheid die voortkomt uit het feit dat deze kwestie in mijn betoog over de zin van herdenken niet een centraal thema is. Maar ook uit mijn ambivalente gedachten op dit punt. Enerzijds voel ik wel wat voor de redenering, dat wij in de historisch zo met de ervaringen van de bezettingstijd belaste relatie met onze oosterburen enige orde op zaken zouden moeten stellen. Duitsland heeft na 1945 duidelijk gebroken met het nationaal-socialistische verleden. De democratische staat van dienst sinds dat jaar is, zeker vergelijkenderwijze, respectabel. Duitsland is terecht onze bondgenoot, partner in internationale allianties en handelspartner van niet te overschatten betekenis. Het is ongewenst dat onze relatie blijvend belast wordt met sentimenten, die overigens ten dele zuiver zijn, maar voor een ander deel toch ook ongewenste vormen van nationalisme en stereotyperingen in zich dragen. Waarom het oorlogsverleden dan voortaan niet samen herdacht, gevierd en zo mogelijk verwerkt? Maar anderzijds dringen zich allerlei aarzelingen op, vragen vooral of het nu wel een gelukkige gedachte is juist 4 en 5 mei daarvoor te gebruiken. Om te beginnen vraag ik mij af of er niet sprake is van een zekere dramatisering van het probleem, die door het in verband te brengen met de herdenkingen alleen maar wordt bevorderd. Dan zou het dus om een contraproductieve zaak gaan. Zijn niet de relaties tussen buurlanden en de inwoners daarvan altijd wel wat ingewikkeld, en worden zij in dit geval niet vooral ingegeven en gevoed door de ongelijke machtsverhoudingen? Duitslands onevenredig sterke economische positie,

de vraag hoe dat in politiek opzicht vertaald moet worden - een vraag nog eens gecompliceerd door de ineenstorting van het Sovjet-imperium - en Nederlands afhankelijkheid juist van deze grote buur, lijken mij de kern van het probleem. Wrijvingen en vooral aan Nederlandse kant irritaties en negatieve beeldvorming zijn in dat licht niet verwonderlijk. Het is een reëel probleem, dat ook wel degelijk moet worden aangepakt. Ik weet ook heel goed dat daarbij veelvuldig naar 'de oorlog' wordt verwezen. Maar ik blijf mij afvragen of juist dat aspect, en dan nog wel in een herdenkingscontext, de beste mogelijkheden biedt om de zaak aan te vatten. Bovendien, wat moeten wij ons bij zo'n gezamenlijke herdenking voorstellen? Duitsers zouden dan uitdrukkelijk als Duitsers aanwezig zijn met als rechtvaardiging de associatie van Duitsland en Duitsers met agressie, nationaal-socialisme en vervolgingen (opnieuw het nationale, het politieke en het mensenrechtentema). Wat wil men met de gezamenlijke aanwezigheid dan bereiken? Verzoening zal het toch niet kunnen zijn, want er valt op deze punten, zeker in de context van herdenking, niets te verzoenen. Wat men ook aan verwerking zou wensen en hoezeer, ik zei het al, het huidige Duitsland afstand heeft genomen van dat verleden, ik zie niet hoe dat tot een vorm van verzoening kan leiden. Moet de Duitse schuld minder worden door erkenning van Nederlandse kant, dat het ooit geproclameerde Nederlandse heldendom maar hoogst betrekkelijk was? Moet het komen tot steeds weer herhaalde Duitse schuldbekentenissen hoe erg het allemaal was en hoezeer zij zich schamen en distantieëren? En dat alles in combinatie met herdenking van de slachtoffers. Eerlijk gezegd kan ik mij daarbij slechts buitengewoon smakeloze, ja onsmakelijke, vertoningen voorstellen. Daarom neig ik er voorshands toe te denken, dat de 4 en 5 mei-bijeenkomsten niet de goede gelegenheden zijn om het gesprek met Duitsland en de Duitsers aan te gaan. Het komt mij te geforceerd voor en ik vrees dat het er allemaal alleen maar moeilijker van wordt. Wel wil ik nog enkele kanttekeningen maken. Vrijwel alle herdenkingsbijeenkomsten zijn terecht openbaar, of het nu om dodenherdenkingen, bevrijdingsfeesten of een Nationaal Herdenkings Debat gaat. Als individuele Duitsers daar als individuen aanwezig willen zijn behoren zij uiteraard welkom te zijn. Individuen om hun herkomst of achtergrond wren zou in strijd zijn met de beginselen waarop die herdenkingen zijn gebaseerd. Naarmate de universele thema's meer nadruk hebben geldt dat des te sterker. Tegen de achtergrond van het belang van deze universele thema's ligt het ook in de rede af en toe of regelmatig aan herdenkingen een internationale dimensie te geven. Dat sluit Duitsers in, niet speciaal Duitsers, maar uiteraard ook hen. Vanzelfsprekend, maar dat geldt voor iedereen, zolang de intenties zuiver zijn. Hen speciaal als Duitsers welkom te heten zou nu juist weer het nationale en niet het universele accentueren. En tenslotte kan men zich, als het idee van een jaarlijks Nationaal Herdenkings Debat ingang zou vinden, voorstellen dat ooit een keer de relatie tot Duitsland thema daarvan zou zijn. Dan horen daar natuurlijk wel Duitsers als Duitsers bij. Op grond van eerder genoemde overwegingen vraag ik mij af of dit nu wel zo'n geschikt thema zou zijn. Maar daar staat tegenover dat de keuze van belangrijke thema's niet met taboes belast mag worden. Als zou worden vastgesteld, dat Nederlands relatie tot Duitsland tot de meest klemmende vraagstukken moet worden gerekend, dan moet het aan de orde kunnen komen. Ik besef - en daarmee kom ik terug op het hoofdbestanddeel van mijn

betoog - dat ik met deze beschouwingen de herdenkingen op 4 en 5 mei vooral als een nationale aangelegenheid karakteriseer. Dat lijkt in strijd met het gegeven dat juist het nationale thema al enige decennia vooral impliciet aanwezig was en de universele thema's op de voorgrond zijn gekomen. Ik zeg 'lijkt', omdat de traditie van de herdenkingen toch een bij uitstek nationale is. De data 4 en 5 mei 1945 (of liever 5 mei; 4 mei is daarvan afgeleid) hebben alleen voor Nederland enige bijzondere betekenis. Bovendien staat het, dunkt mij, buiten kijf dat, alle internationalisering ten spijt, ook in West-Europa de nationale samenlevingen en de nationale staten in de concrete werkelijkheid van alledag verreweg de meest relevante kaders vormen en dat de nationale loyaliteiten vrijwel steeds de internationale (of de kosmopolitische dan wel universele zo men wil) zowel als de lokale of regionale ruimschoots domineren. Negeren daarvan lijkt mij schadelijk, al is het zaak de negatieve kanten ervan in het oog te houden. Het ligt dus in de rede op deze dagen 4 en 5 mei juist de kwaliteit van de nationale samenleving centraal te stellen.

Dames en heren, ik ben ver verwijderd geraakt van de gruwelijke dood van Flip Pander, die ik als symbool van de bezettingsgeschiedenis had gekozen. Toch hoop ik U te hebben duidelijk gemaakt, dat dit schokkende incident via abstraheering wel degelijk iets te zeggen heeft voor het heden en dat ook die boodschap concreet kan worden gemaakt. De zin van herdenking hoop ik dan ook te hebben duidelijk gemaakt: deze ligt in het doordenken van normbesef en relativering beide.